

# LES PRIMERES DONES DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Vicenta Verdugo Martí

*Centre Florida Universitària (adscriu a la Universitat de València)*

## **Resum**

Aquesta comunicació és una primera aproximació a l'estudi de les dones que van accedir a la Universitat de València a partir de la Reial ordre de 8 març de 1910. Es parteix de les perspectives historiogràfiques de la història de les dones i la seua interrelació amb la història de l'educació, amb la finalitat de recuperar part d'una genealogia i un protagonisme femení poc conegut en l'àmbit del País Valencià. Per a açò, i mitjançant l'adopció d'una metodologia qualitativa, es reconstrueixen alguns perfils biogràfics de les primeres universitàries valencianes en un arc cronològic que abasta des del 1910 fins al final de la Guerra Civil. Perfils biogràfics de dones que, malgrat els condicionaments adversos i les limitacions imposades al col·lectiu femení, van mostrar la seua obstinació per accedir a un espai de poder eminentment masculí com era el del coneixement científic el paradigma del qual representava la universitat.

Paraules clau: Dones, Universitat de València, Real ordre de 8 de març de 1910, perfils biogràfics de dones universitàries

## **Resumen**

Esta comunicación es una primera aproximación al estudio de las mujeres que accedieron a la Universidad de Valencia a partir de la Real Orden de 8 marzo de 1910. Se parte de las perspectivas historiográficas de la historia de las mujeres y su interrelación con la historia de la educación, con el fin de recuperar parte de una genealogía y un protagonismo femenino poco conocido en el ámbito del País Valenciano. Para ello, y mediante la adopción de una metodología cualitativa, se reconstruyen algunos perfiles biográficos de las primeras universitarias valencianas en un arco cronológico que abarca desde 1910 hasta el final de la Guerra Civil. Perfiles biográficos de mujeres que, a pesar de los condicionantes adversos y de las limitaciones impuestas al colectivo femenino, mostraron su empeño por acceder a un espacio de poder eminentemente masculino como era el del conocimiento científico cuyo paradigma representaba la Universidad.

Palabras clave: Mujeres, Universidad de Valencia, Real Orden de 8 de marzo de 1910, perfiles biográficos mujeres universitarias

## **Abstract**

This communication is a first approach to the study of women who joined the University of Valencia from the Royal Order of March 8, 1910. Starting from the historiographic perspectives of the history of women and their interrelationship with the history of education, in order to recuperate part of a genealogy and a little known fe-

male leadership in the area of País Valencià. To do this, and by adopting a qualitative methodology we have rebuilt some biographical profiles of the first women in the University in a chronological Valencia ranging from 1910 to the end of the Civil War. Biographical profiles of women, which despite the adverse conditions and limitations imposed on a women as a group, showed their commitment to access to the space predominantly for male and the paradigm of scientific knowledge represented by the University.

Key words: Women, University of Valencia, Order of March 8, 1910, biographical profiles of women.

## Introducció

Aquesta comunicació forma part d'un estudi elaborat per la Unitat d'Igualtat de la Universitat de València en el qual s'aborda l'accés de les primeres dones a la universitat valenciana. És una primera aproximació a la població femenina universitària valenciana des de la perspectiva historiogràfica de la història de les dones i la seva interrelació amb la història de l'educació.<sup>1</sup> Des d'aquesta mirada s'ha tractat de

---

1. Vegeu: FLECHA, Consuelo. *Las primeras universitarias en España*. Madrid: Narcea, 1996; BALLARÍN, Pilar. *La educación de las mujeres en la España contemporánea (siglos XIX-XX)*. Madrid: Síntesis Educación, 2001. (Teoría e Historia de la Educación; 7); MAGALLÓN, Carmen. *Pioneras españolas en las Ciencias. Las mujeres del Instituto Nacional de Física y Química*. Madrid: CSIC, 1998. (Estudios sobre la Ciencia; 24); AGULLÓ, M. Del Carmen. «M. de la Concepción Aleixandre Ballester. Metgessa ginecòloga pionera». *Diccionari Biogràfic de Dones*. Xarxa Vives d'Universitats. Disponible a: <http://www.dbd.cat/>; AGULLÓ, M. del Carmen. «Manuela Solís Clarás. Metgessa, ginecòloga, pionera universitària». *Diccionari Biogràfic de Dones*. Xarxa Vives d'Universitats. Disponible a: <http://www.dbd.cat/>; AGULLÓ, M. Del Carmen. *Mestres valencianes republicanes*. València: Universitat de València, 2008. Respecte a la història de la Universitat de València, vegeu: MANCEBO, M. Fernanda. «El acceso de la mujer a los estudios universitarios en la Universidad de Valencia, 1900-1936». *I Encontro Internacional de Dones de la Mediterrània*. Vol. 2. València, 1992; MANCEBO, M. Fernanda. *La Universidad de Valencia, de la Monarquía a la República (1919-1939)*. Universidad de Valencia; Instituto de Cultura Juan Gil Albert, 1994; MANCEBO, M. Fernanda. *La Universidad de Valencia en guerra. La FUE (1936-1939)*. València: Ajuntament de València; Universitat de València, 1988; BALDÓ, Marc. «La població de la Universitat de València al segle XX». *Saitabi. Revista de la Facultat de Geografia i Història* [Universitat de València] (1999), núm. 49, pàg. 17-60; LÓPEZ PIÑERO, José María; BALLESTER AÑÓN, Rafael. «Demografía de los estudiantes de Medicina en la Facultad de Medicina de Valencia del siglo XX». *Medicina Española* (1971), 66, pàg. 74-82; SÁNCHEZ SANTIRÓ, Ernest. *Científics i professionals. La Facultat de Ciències de*

recuperar part d'una genealogia femenina poc coneguda i oculta entre els noms masculins que predominantment figuren en els arxius universitaris. Una genealogia femenina que, malgrat els condicionaments adversos dels discursos sobre la complementarietat i la inferioritat de les dones, malgrat les limitacions imposades i la submissió del col·lectiu femení, va posar de manifest la seva fermesa de no renunciar al que considerava que li corresponia en la societat liberal-burguesa, espanyola i valenciana de final del segle XIX i començament del segle XX.

Abordem aquí un eix de l'estudi de caràcter metodològic qualitatiu, centrat a intentar reconstruir els perfils biogràfics d'algunes de les primeres dones que van accedir a la Universitat de València, des del 1910 fins al final de la Guerra Civil, amb la finalitat de conèixer com la construcció dels models de gènere, en els diferents contextos històrics i educatius pels quals va passar el nostre turbulent segle XX, va condicionar les expectatives femenines d'accés a la universitat i les possibilitats de desenvolupar una vida professional i independent.

### **Perfils biogràfics de les primeres estudiants de la Universitat de València**

Les dones que van aconseguir accedir als estudis universitaris abans de la Reial ordre de 8 de març de 1910 van trobar nombroses traves i problemes burocràtics, com ja va posar en relleu Consuelo Flecha.<sup>2</sup> Respecte a aquesta primera generació de pioneres, cal assenyalar que la Universitat de València compta amb dues dones que a la fi del segle XIX, després d'aconseguir el permís de les autoritats universitàries, es van matricular en la Facultat de Medicina. Es tracta de M. Concepción Aleixandre Ballester i Manuela Solís Clarás. Ambdues van aconseguir la llicenciatura en Medicina en 1889.<sup>3</sup> És il·lustratiu mostrar el clima d'hostilitat que despertava en sectors acadèmics i en l'àmbit científic la

---

*València (1857-1939)*. Universitat de València, 1998.

2. FLECHA, Consuelo. *Las primeras universitarias...* *Op. cit.*, pàg. 160-161.

3. Arxiu Històric Universitat de València (AHUV). Exp. 115/28. Concepción ALEIXANDRE BALLESTER; AGULLÓ, M. del Carmen. «Concepción Aleixandre...» *Op. cit.*; AHUV. Exp. 165/73. Manuela Solís Clarás; AGULLÓ, M. del Carmen: «Manuela Solís...». *Op. cit.*

presència femenina. Així, en 1875 la revista *El Siglo Médico* afirmava: «Nos limitaremos [...] a repetir que la mujer no puede tener la seria pretensión de seguir la carrera médica sino con la condición de dejar de ser mujer; por las leyes fisiológicas, la mujer médico es un ser dudoso, hermafrodita o sin sexo y en todo caso un monstruo.»<sup>4</sup>

Començat el nou segle, poc abans que entrés en vigor la Reial ordre de 1910, que va conduir a la igualació legal de tots dos sexes per a l'accés a la universitat, trobem matriculades a la Universitat de València alumnes noves. Així, en la Facultat de Ciències estan inscrites en el curs 1906-1907<sup>5</sup> M. Pilar López Barea i Margarita Segura Segura.<sup>6</sup> Per al curs 1907-1908, Pilar Alcón Ramón figura matriculada en la Facultat de Ciències.<sup>7</sup>

Pilar Alcón Ramón, nascuda en 1888 a Torís (València), era la segona de quatre germans. Va accedir a la Universitat després d'haver cursat estudis de Magisteri a l'Escola Normal de València, entre els cursos 1902 i 1904,<sup>8</sup> anys en els quals figura domiciliada al carrer del Pintor Sorolla de València, vivint al costat del seu pare vidu i les seves germanes Estrella i Concepción i el seu germà Lucas. Malgrat que en aquells dies estudiava Magisteri, en els fulls del padró figura amb la professió de «sus labores».<sup>9</sup> En 1908 es va matricular en el preparatori de Medicina<sup>10</sup> i va acabar els estudis de grau de llicenciada en Medicina al juny de 1915 amb els temes «Caracteres sobre la soriasis y tratamiento de las neoplasias malignas», amb els quals va obtenir la

---

4. NASH BALDWIN, Mary. *Discursos. Pronunciados en el acto de investidura de Doctora Honoris Causa de la Excelentísima Señora D<sup>a</sup> Mary Nash Baldwin*. Universidad de Granada, 2010, pàg. 24.

5. AHUV. Libro registro asignaturas Matrícula Libre. Facultad de Ciencias. Cursos 1901-1913. Sig. 2727.

6. AHUV. Libro Matrícula Libre. Facultad de Ciencias. Cursos 1902-1913. Sig. 2578.

7. AHUV. Libro registro asignaturas Matrícula Libre. Facultad de Ciencias. Cursos 1901-1913. Sig. 2727.

8. AHUV. Exp. académico 930/05. Pilar Alcón Ramón.

9. Archivo Histórico Municipal de Valencia (AHMV). Padrón Municipal de Valencia, 1904.

10. AHUV. Libro Matrícula Oficial. Facultad de Ciencias. Cursos 1907-1911. Sig. 2572.

qualificació d'excel·lent.<sup>11</sup> Pilar Alcón Ramón és després de Concepción Aleixandre Ballester i Manuela Solís Clarás la tercera dona que va obtenir el títol de llicenciada en Medicina a la nostra Universitat i la primera que ho va aconseguir després de la Reial ordre de 1910 a la Universitat de València.

La Reial ordre de 2 de setembre va donar validesa legal als títols obtinguts per les dones per a l'exercici de totes les professions relacionades amb el Ministeri d'Instrucció Pública i se'ls va permetre accedir a les oposicions i concursos en les mateixes condicions que als homes. Aquest mateix any, Emilia Pardo Bazán va ser nomenada consellera d'Instrucció Pública i en 1915 es convertia en la primera dona que ocupava una càtedra a la universitat espanyola, la de Literatura Romànica a la Universitat Central.<sup>12</sup>

D'altra banda, la creació de la Junta per a l'Ampliació d'Estudis (JAE) en 1907 i el desenvolupament de la seva política de beques per a estudis a l'estranger, en les mateixes condicions per a dones i homes, van ser també un impuls important en l'educació de les dones. Igualment, la inauguració a Madrid en 1915 de la Residencia de Señoritas es va convertir, seguint els passos de la seva homònima masculina, en el centre de cultura més avançat d'aquests anys. En 1926, una elit femenina vinculada a la Institución Libre de Enseñanza engregarà el Lyceum Club, un espai des del qual es pretenia fomentar i difondre els interessos femenins.<sup>13</sup>

Però, malgrat la significació d'aquests avenços, les mentalitats evolucionaven lentament. Així es desprèn de l'incident provocat a la Universitat Central per un grup d'estudiants que en 1911 van insultar unes joves que acudien a la universitat. El fet va provocar articles en la premsa, especialment un de l'escriptora feminista Rosario Acuña, que amb el títol de «La jarca de la Universitat» es va publicar al *Heraldo* de Madrid el 14 d'octubre de 1911. Aquest article va provocar les ires dels estudiants espanyols i protestes als carrers contra

---

11. AHUV. Exp. académico 1247/3. Pilar Alcón Ramón.

12. BALLARÍN, Pilar. *La educación de las mujeres en la España contemporánea (siglos XIX-XX)*. Madrid: Síntesis, 2001, pàg. 90.

13. *Ibidem*, pàg. 92. Respecte al Lyceum Club, vegeu: MANGINI, Shirley. *Las modernas de Madrid. Las grandes intelectuales españolas de la vanguardia*. Barcelona: Península, 2001.

l'escriptora. L'assumpte va arribar a tal extrem que es va dictar una ordre de detenció de Rosario Acuña, per la qual cosa l'escriptora va haver d'exiliar-se per no anar a la presó.<sup>14</sup>

En aquest context advers, per no dir hostil, durant el curs 1913-1914 trobem matriculades en la Facultat de Medicina de la Universitat de València Pilar Alcón Ramón i dues estudiants més: Cesarina Chalmeta Tomás i María Hervás Moncho, ambdues de 18 anys. Cesarina figura matriculada al costat del seu germà Alberto Chalmeta Tomás.<sup>15</sup> Els germans Chalmeta Tomás procedien de Catarroja (València), eren quatre, dos nois i dues noies, fills d'Alberto Chalmeta Esparza, metge. La germana menor, Josefina, obtindria la llicenciatura en Medicina en aquesta Universitat al novembre de 1929,<sup>16</sup> mentre que Cesarina no torna a aparèixer en els registres universitaris. Pel que fa a Alberto, va ser traslladat a la Universitat Central per estudiar Farmàcia. Durant la Segona República, Alberto Chalmeta seria catedràtic en aquesta Universitat, i acabada la Guerra Civil, va ser depurat i es va haver d'exiliar a Mèxic.

Entre les següents primeres llicenciades en Medicina per la universitat valenciana també cal destacar María Hervás Moncho. María, nascuda a Dénia (Alacant) en 1894, era filla del metge José Hervás Millán i de Regina Moncho Morera, matrimoni que va tenir set fills. María es va matricular a la Universitat de València en el preparatori de Medicina en el curs 1911-1912.<sup>17</sup> Va acabar el grau de llicenciada en Medicina al juny de 1918 amb la qualificació d'excel·lent.<sup>18</sup> Acabada la llicenciatura, entre 1921 i 1926 va treballar a l'Institut de Seroologia de París. Va contraure matrimoni entre 1918 i 1920 amb un famós metge de l'època, el doctor Henry Sanlier Lamark Vassou, d'origen francès. En 1935, María viu al costat del seu marit i dos fills a València

---

14. ACUÑA, Rosario. «La jarca de la Universidad». Disponible a: <http://www.telecable.es/personales/mfrie1/obras/articulos/jarca.htm>.

15. AHUV. Libro Facultad de Medicina. Matrícula Oficial y exámenes. Curso 1913-1914. Sig. 2960.

16. AHUV. Libros Registro de Títulos de Licenciados en Medicina. 1914 a 1957. Sig. 3062 y 3069; AHUV Exp. académico 1268/35. Josefina Chalmeta Tomás.

17. AHUV. Libro Matrícula Libre Facultad de Ciencias. Cursos 1902-1913. Sig. 2578.

18. AHUV. Exp. académico 1253/23. María Hervás Moncho.

en l'avinguda de Nicolás Salmerón.<sup>19</sup> Compromesa amb els avenços modernitzadors de la Segona República, durant la Guerra Civil trobem María, a l'octubre de 1938, exercint el càrrec de cap del Laboratori de Serologia del Servei de Transfusió de Sang a València, dependent de la Inspecció General de Sanitat de l'Exèrcit. Així mateix, hem localitzat dos articles signats per ella en la *Revista de Sanitat de Guerra* titulats «Contribución al estudio de la vacunación por vía bucal»<sup>20</sup> i «Interpretación y causas de error de la Reacción de Wasserman»,<sup>21</sup> publicats en 1937 i 1938, respectivament. El primer tractava sobre la prevenció i profilaxi de les malalties epidèmiques, i el segon sobre el tractament de les malalties venèries. Per la seva contribució a la defensa de la Segona República, va ser represaliada, i la seva fitxa consta al Centre Documental de la Memòria Històrica del Ministeri de Cultura.<sup>22</sup>

En el curs 1915-1916 figura matriculada en Ciències Antonia Fenollosa Pérez,<sup>23</sup> nascuda a València en 1897. Filla d'un metge, Antonia va ser la cinquena dona que va obtenir el títol de llicenciada en Medicina per la Universitat de València en 1923.<sup>24</sup> Antonia Fenollosa es va col·legiar en 1937 en el Col·legi de Metges de Castelló i va exercir a Borriana (Castelló) a partir de 1937.<sup>25</sup>

Pel que fa als estudis de Químiques, en el curs 1913-1914 hi estava matriculada Francisca Lorente Solaz, de 21 anys. En el curs següent (1914-1915) al costat de Francisca hi ha també matriculada Carmen Doval del Campo, traslladada a estudiar Farmàcia a Madrid.<sup>26</sup>

---

19. AHMV. Padrón Municipal de Valencia, 1935. Sección 71, folio 2.

20. HERVÁS DE SANLIER-LAMARK, María. «Contribución al estudio de la vacunación por vía bucal». *Revista de Sanidad de Guerra* (año I, julio de 1937), núm. 3, pàg. 87-96.

21. HERVÁS MONCHO, María. «Interpretación y causas de error de la Reacción de Wasserman». *Revista de Sanidad de Guerra* (año II, mayo de 1938), núm. 13, pàg. 219-230.

22. Centro Documental de la Memoria Histórica. Ficha onomástica núm. 21122 relativa a María Hervás Moncho. Año 1940. Delegación Nacional de Servicios Documentales de Presidencia del Gobierno / Sección Político Social.

23. AHUV. Libro Matricula Oficial. Facultad de Ciencias. Cursos 1915-1916 a 1918-1919. Sig. 2574.

24. AHUV. Libros registro de Títulos Licenciados. Facultad de Medicina. 1914-1954. Sig. 3069.

25. MEZQUITA BROCH, Francesc. «Les primeres dones farmacèutiques i metgesses de Castelló». *Ribalta*, núm. 12. pàg. 11-31, pàg. 15.

26. AHUV. Libro Matricula Oficial. Facultad de Ciencias. 1911-1912 a 1914-1915.

Francisca Lorente Solaz va ser la primera dona llicenciada en Ciències, Secció de Químiques, per la Universitat de València.<sup>27</sup> Nascuda a València en 1891, es va matricular a la Universitat en la Facultat de Ciències en el curs 1913-1914 i va acabar els estudis de llicenciatura en Químiques en 1917.<sup>28</sup> Entre 1920 i 1922 va col·laborar en el Laboratori d'Investigacions Físiques, creat a Madrid en 1910 per la Junta per a l'Ampliació d'Estudis. Les seves investigacions se centraven en electroquímica i electroanàlisi, sota la direcció d'Enrique Moles i al costat de Carmen Pradel. En el curs 1920-1921, i com a part del treball per a la seva tesi doctoral, va participar en aquest laboratori en un curs pràctic al costat d'uns altres quinze companys, candidats tots a doctor en Ciències.<sup>29</sup> No sabem amb seguretat si va aconseguir el grau de doctor. Francisca vivia al costat de la seva mare vídua i les seves dues ties, en l'avinguda del Port de València,<sup>30</sup> i en 1931 treballava com a professora en el Laboratori Municipal de Ciències Químiques de València, dirigit per Vicente Candela Ortells.<sup>31</sup>

Entre les primeres llicenciades en Químiques trobem també María Facius Roig, de Sogorb (Castelló). El curs 1922-1923 es va matricular a la Universitat de València.<sup>32</sup> Va obtenir el grau de llicenciada en Ciències, Secció Químiques, en 1922.<sup>33</sup>

Respecte a altres disciplines acadèmiques, cal assenyalar que la primera dona que va obtenir la llicenciatura en Filosofia i Lletres per la Universitat de València va ser M. Ascensión Chirivella Marín.<sup>34</sup> Es va matricular a la Universitat en el curs 1910-1911. Va néixer a València en 1893, filla de Manuel Chirivella Meseguer, de professió empleat, i

---

Sig. 2573.

27. SÁNCHEZ SANTIRÓ, Ernest. *Científics i professionals. La Facultat de Ciències de València (1857-1939)*. Universitat de València, 1998, pàg. 209.

28. AHUV. Exp. académico 698/12. Francisca Lorente Solaz.

29. MAGALLÓN PORTOLES, Carmen. *Pioneras españolas en las Ciencias. Las Mujeres del Instituto Nacional de Física y Química*. Madrid: CIS, 1998, pàg. 208-213.

30. AHMV. Padrón Municipal de Valencia, 1935. Sección 352, folio 65.

31. SÁNCHEZ SANTIRÓ, Ernest. *Científics i professionals... Op. cit.*, pàg. 312.

32. AHUV. Libro Matrícula Enseñanza Oficial. Facultad de Ciencias. Cursos 1919-1920 a 1923-1924. Sig. 2575.

33. AHUV. Exp. académico 697/15. María Facius Roig.

34. AHUV. Libro de Actas Grado Licenciado. Facultad de Filosofía y Letras. Cursos 1897-1898 a 1960-1961. Sig. 2680.



d'Ascensión Marín García. Entre 1910 i 1914, M. Ascensión va estudiar la carrera de Filosofia i Lletres, Secció Història, i va obtenir el grau de llicenciada en 1915.<sup>35</sup> Els exercicis per a l'examen de grau comprenien els temes de «Cicerón» i «La ciudadanía romana», exercicis que va superar amb la qualificació d'excel·lent.<sup>36</sup> Posteriorment, en el curs 1918-1919 es va matricular en Dret a la Universitat de Múrcia, i de tornada a València va seguir cursant aquests estudis<sup>37</sup> i va obtenir el grau de llicenciada en Dret en 1922.<sup>38</sup>

Segons ha escrit Mercedes de la Fuente,<sup>39</sup> al gener de 1922 el Col·legi d'Advocats de València va acceptar la petició de M. Ascensión Chirivella per ser admesa, amb la finalitat d'exercir la seva professió d'advocada. Segons aquesta mateixa autora, M. Ascensión es va especialitzar en Dret Civil i va exercir fins a poc abans de néixer la seva filla. Era casada amb Álvaro Pascual Leone, periodista i diputat pel Partit Radical Republicà, partit amb el qual també ella va col·laborar. Després de la Guerra Civil, M. Ascensión es va exiliar a Mèxic.

En el curs 1923-1924, figuren matriculades en la Facultat de Filosofia i Lletres<sup>40</sup> nou dones, entre elles M. Carmen Coloma Dávalos<sup>41</sup> i Josefa Ibáñez Solera.<sup>42</sup> Ambdues van rebre el Premi Extraordinari de Llicenciatura en 1927.<sup>43</sup> Josefa Ibáñez Solera va fer l'examen de grau de llicenciada al setembre de 1927 sobre els temes «El Marqués de Santillana» i «La lucha religiosa en Córdoba en tiempo de Abderramán».<sup>44</sup> Al juliol de 1928 va obtenir també el títol de mestra de primer ensen-

---

35. AHUV. Libro de Actas Grado de Licenciado en Filosofía y Letras. Cursos 1897-1898 a 1960-1961. Sig. 2680.

36. AHUV. Exp. académico 1215/7. M. Ascensión Chirivella Marín.

37. AHUV. Libro de Matrícula. Facultad de Derecho. Cursos 1914-1921. Sig. 3204.

38. AHUV. Exp. académico 1314/41. M. Ascensión Chirivella Marín.

39. DE LA FUENTE, MERCEDES. *Valencianas célebres y no tanto (S. XIII-XIX)*. Valencia: Generalitat Valenciana, 2009, pàg. 149-150.

40. AHUV. Libro Matrícula Oficial. Facultad de Filosofía y Letras. Cursos 1915-1929. Sig. 2658.

41. AHUV. Exp. académico 1218/2. M. Carmen Coloma Dávalos.

42. AHUV. Exp. académico 1218/3. Josefa Ibáñez Solera.

43. AHUV. Libro de Actas Grado de Licenciado. Facultad de Filosofía y Letras. Cursos 1897-1898 a 1960-1961. Sig. 2680.

44. AHUV. Exp. académico 1218/3. Josefa Ibáñez Solera.

yament a l'Escola Normal de Mestres de Terol. Al novembre d'aquest mateix any exercia de docent en l'Institut Nacional de Segon Ensenyament de Tortosa havent estat nomenada catedràtica interina de Llengua, Història i Literatura Llatina. En el curs 1929-1930 va ser becada per la Junta per a l'Ampliació d'Estudis com a pensionada a la Universitat de Tolosa per ampliar els seus estudis en llengua i fonètica francesa.<sup>45</sup>

Amb la proclamació de la Segona República hi va haver importants canvis polítics que van afectar també la vida privada, especialment la de les dones, i van generar noves expectatives de progrés. Es va aprovar el vot femení i sobre la base de la Constitució de 1931 es van desenvolupar mesures legislatives encaminades a eliminar la discriminació femenina en tots els àmbits. Però, malgrat la legislació, la vida de les dones va canviar poc, ja que la divisió d'esferes i papers de gènere assignats va seguir sent una forta barrera per a la consecució de més igualtat. Entre les mesures educatives, cal destacar en primer lloc la consecució del sufragi femení, el significat del qual va tenir una gran rellevància pedagògica. Així, l'exercici de la llibertat i de la participació en les decisions polítiques va tenir un significat educatiu, i va ampliar en la pràctica l'accés a una cultura més extensa per al col·lectiu femení. Pel que fa a l'educació institucional, el debat coeducatiu es va mantenir durant tot el període republicà, però sense qüestionar-se el paper assignat a les dones.<sup>46</sup>

Entre les dones de la Universitat de València poc abans de la Segona República cal assenyalar Mercedes Maestre Martí, matriculada en la Facultat de Ciències en el curs 1921-1922.<sup>47</sup> Va aconseguir la llicenciatura en Medicina a l'octubre de 1928.<sup>48</sup> Mercedes, de pensament llibertari i militant de la UGT, va començar a exercir de metgessa durant la Segona República. Amb l'esclat de la Guerra Civil, va ser nomenada delegada de l'Assistència Social en províncies. Es va tras-

---

45. Archivo JAE. Expediente/79-15. <http://archivo.jae.edaddeplata.org/>.

46. BALLARÍN, Pilar. *La educación de las mujeres...* *Op. cit.*, pàg. 105.

47. AHUV. Libro Matrícula y Exámenes enseñanza oficial. Facultad de Ciencias. Cursos 1919-1920 a 1923-1924. Sig. 2575.

48. AHUV. Libro registro de Títulos Licenciados. Facultad de Medicina. Curso 1914-1954. Sig. 3069; Libro registro de Títulos Licenciados. Facultad de Medicina. Cursos 1924-1965. Sig. 3062.

lladar a Madrid per incorporar-se al Ministeri de Sanitat amb Federica Montseny. Va formar part de la Comissió de Reforma Sexual i del Consell d'Assistència Social.<sup>49</sup> Al febrer de 1937 va dimitir del càrrec i va passar a formar part del servei de transfusions de sang de Sanitat en Guerra, amb el doctor José Puche. L'1 de març de 1939 va sortir amb vaixell cap a Orà i d'allí a França. Posteriorment, es va traslladar a Mèxic, on va treballar de pediatra. Mercedes va tornar a Espanya en els anys setanta i va morir en 1989.<sup>50</sup>

També és de destacar Aurelia Pijoán Querol, nascuda en Castellserà (Lleida) en 1910. Aurelia va estudiar els primers cursos de Medicina a Barcelona, i es va matricular a la Universitat de València en el curs 1930-1931,<sup>51</sup> on va obtenir la llicenciatura en Medicina al març de 1936<sup>52</sup> retornant a Lleida. Així, el 16 de gener de 1937, ja en el context de la Guerra Civil, Aurelia sol·licitava per carta l'enviament del seu títol.<sup>53</sup> Va treballar en el Laboratori Municipal de Lleida, on es va especialitzar en l'estudi de la vacuna contra la tuberculosi. Militant del PSUC des del juliol del 1936, va assumir el Secretariat Femení del PSUC de Lleida i va ser nomenada secretària general de la Unió de Dones de Catalunya d'aquesta ciutat. En 1937 va exercir durant dos mesos el càrrec de regidora de Sanitat de l'Ajuntament de Lleida. Amb el final de la Guerra Civil va partir cap a França. En 1941 es va establir a Mèxic; allí va continuar la seva militància en el PSUC i en la Unió de Dones de Catalunya. Va morir a Mèxic.<sup>54</sup>

Destaca entre les dones que van estudiar Químiques a la Universitat de València Piedad de la Cierva Viudes, que figura matriculada en el

---

49. TAVERA, Susanna. *Federica Montseny. La indomable*. Madrid: Temas de Hoy, 2005, pàg. 217-221.

50. MANCEBO, M. Fernanda. «Les dones valencianes exiliades (1939-1975)». A: GARCÍA, Manuel (ed.). *Homenatge a Manuela Ballester*. València: Dirección General de la Mujer, 1996, pàg. 37-63, pàg. 53.

51. AHUV. Exp. académico 1293/11. Aurelia Pijoán Querol.

52. AHUV. Libro registro de Títulos Licenciados. Facultad de Medicina. Curso 1914-1954. Sig. 3069; Libro registro de Títulos Licenciados. Facultad de Medicina. Curso 1924-1965. Sig. 3062.

53. AHUV. Exp. académico 1293/11. Aurelia Pijoán Querol.

54. JARNE, Antonieta. «Aurelia Pijoán Querol. Activista política. Metgessa». *Diccionari Biogràfic de Dones*. Xarxa Vives d'Universitats. Disponible a: <http://www.dbd.cat/>.

curs 1929-1930.<sup>55</sup> Nascuda a Múrcia en 1913, era filla de Juan López de la Cierva, advocat, i de Serafina Viudes Guardiola. Pilar va estudiar el primer curs de la carrera a la Universitat de Múrcia.<sup>56</sup> Traslladada a València en 1929, va cursar en aquesta universitat la resta de la llicenciatura, i va obtenir el grau de llicenciada en Químiques al juny de 1932 amb Premi Extraordinari.<sup>57</sup> Va obtenir el grau de doctora en Químiques al novembre de 1934. Entre 1931 i 1936 va ser investigadora de l'Institut Nacional de Física i Química. Fou becada en 1935 a Copenhaguen per la JAE. Es va fer sòcia de la Societat Espanyola de Física i Química al febrer de 1930.<sup>58</sup>

Durant el curs 1925-1926 va augmentar notablement el nombre de dones matriculades en la Facultat de Filosofia i Lletres de la universitat valenciana. Aquesta promoció es va caracteritzar especialment pel seu activisme acadèmic, cultural i polític. Hi van pertànyer Olimpia Arozena Torres, Presentació Campos, Ana Martínez Iborra, Plácida Encarnación Tomás Polo, Leonisa García Persiva i Josefa Hurtado Miguel.<sup>59</sup>

Entre aquestes universitàries de Filosofia i Lletres hi ha la primera professora que va exercir a la Universitat de València.<sup>60</sup> Es tracta d'Olimpia Arozena Torres, nascuda a La Laguna (Tenerife) en 1902. Traslladada amb la seva família a València, es va matricular en el curs 1925-1926<sup>61</sup> en aquesta universitat, en la Facultat de Filosofia i Lletres, Secció Història. Va obtenir el títol de llicenciada en 1929 amb Premi Extraordinari.<sup>62</sup> Va desenvolupar la seva tasca com a professora de la Facultat de Filosofia i Lletres entre 1930 i 1966. Es va doctorar en 1949 amb la tesi *Nuevas aportaciones a la historia de Valencia*.<sup>63</sup>

55. AHUV. Libro Facultad de Ciencias. Matrícula Enseñanza Oficial. Curso 1928-1935. Sig. 2568.

56. MAGALLÓN PORTOLES, Carmen. *Pioneras españolas en las Ciencias... Op. cit.*, pàg. 314.

57. AHUV. Exp. académico 694/11. Piedad de la Cierva Viudes.

58. MAGALLÓN PORTOLES, Carmen. *Pioneras españolas en las Ciencias... Op. cit.*, pàg. 314.

59. AHUV. Libro Matrícula Oficial. Facultad de Filosofía y Letras. Curso 1915-1929. Sig. 2658.

60. MANCEBO, M. Fernanda. *La Universidad de Valencia. De la Monarquía a la República (1919-1939)*. Valencia: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1994, pàg. 397.

61. AHUV. Libro de Actas Grado de Licenciado en Filosofía y Letras. Cursos 1897-1898 a 1960-1961. Sig. 2680.

62. AHUV. Exp. académico 1218/5. Olimpia Arozena Torres.

63. www.ucm.es/BUCM/bases/tesis

D'altra banda, és d'assenyalar la creació d'organitzacions estudiantils com l'Asociación de Estudiantes Católicos (FREC), la d'estudiants no confessionals que era la Federación Universitaria Escolar (FUE), el Sindicato Español Universitario (SEU), falangista, i l'Associació Valencianista Escolar (AVE). Aquestes organitzacions van adquirir cada vegada més protagonisme davant la creixent politització i tensió social que s'anava produint des de final de la dictadura de Primo de Rivera, de manera que les dones i homes de la FUE van arribar a desenvolupar una tasca fonamental per a la defensa de la Segona República.

Una militant activa de la FUE va ser Luz Le Boucher Villén, estudiant de la Universitat de València al costat del seu germà León Le Boucher Villén, professor auxiliar de la Facultat de Ciències. Eren nebots de María Villén del Rei, directora progressista de l'Escola Normal de València. Luz Le Boucher va ser una de les primeres llicenciades en Dret per la universitat valenciana. En aquesta Facultat és on més lentament es van incorporar les dones, si bé es va donar el cas d'una pionera com M. Ascensión Chirivella Marín. En general, l'entrada de les dones en aquesta carrera va ser més tardana, fet que demostra l'audàcia d'una dona com Luz Le Boucher.<sup>64</sup> Nascuda a Ancora (Itàlia), es va matricular a la universitat en el curs 1926-1927<sup>65</sup> després d'haver estudiat el primer curs de Dret a Sevilla. Va estudiar durant tota la carrera amb notes d'excel·lent i matrícula d'honor. Va obtenir el grau de llicenciada en Dret a l'octubre de 1931, amb els temes «Poder armónico o regulador» i «Diversas teorías sobre el origen de la sociedad en general y de la civil y política en particular».<sup>66</sup> Va pertànyer a la FUE, i va formar part del grup que va cuidar l'edifici de la universitat durant la nit del 13 al 14 d'abril de 1931, quan, amb motiu de la proclamació de la República, un grup d'estudiants de la FUE es van tancar a l'edifici i es van constituir en assemblea general. Allà van triar per aclamació una junta de govern provisional que va confiscar la universitat i els centres docents de la ciutat. El primer acord d'aquesta junta va ser no reconèixer les autoritats acadèmiques universitàries<sup>67</sup>

---

64. MANCEBO, M. Fernanda. *La Universidad de Valencia... Op. cit.*, pàg. 189.

65. AHUV. Libro Registro de matrícula y exámenes (1926-1930). Facultat de Derecho. Curso 1926-1930. Sig. 3219.

66. AHUV. Exp. académico 1322/15. Luz Le Boucher Villén.

67. MANCEBO, M. Fernanda. *La Universidad de Valencia... Op. cit.*, pàg. 106.

Amb l'esclat de la Guerra Civil es van crear noves condicions per a les dones que permetien la pràctica de la igualtat a la zona republicana. Les circumstàncies del context bèl·lic van fer que no sols s'encarreguessin de treballs assistencials, sinó que ocupessin els llocs de treball i càrrecs públics deixats pels homes. Amb aquesta presència activa es trencava el confinament tradicional femení a la llar i les dones aconseguien una visibilitat pública col·lectiva.

La victòria franquista va comportar un tall brutal en l'accés de les dones a l'àmbit públic. Es van anul·lar totes les mesures en matèria igualitària i social del període republicà, entre elles els avenços educatius. Les polítiques de gènere franquistes, amb el substrat ideològic patriarcal feixista i nacionalcatòlic, van frenar el desenvolupament del col·lectiu femení que s'havia fet realitat des del primer terç del segle, especialment des de la Segona República. Es tornava als principis pedagògics del catolicisme més reaccionari del segle XIX amb uns continguts educatius rígids basats en la divisió dels sexes i en la subordinació femenina.<sup>68</sup>

Com a conclusió, cal assenyalar que es tracta de perfils biogràfics, de trajectòries femenines vitals i acadèmiques diferents, però també de persones amb il·lusions i aspiracions comunes que van tenir la tenacitat, enmig d'un context hostil, per accedir a un àmbit com l'acadèmic i professional que, si bé legalment se'ls reconeixia, socialment i simbòlicament els estava vedat. La qual cosa ens mostra la seva convicció per aconseguir allò que consideraven que era el seu dret. Aquestes primeres estudiants de la Universitat de València formen part de la nostra genealogia, una genealogia que cal anar rescatant perquè els seus noms no s'esborrin de la història.

---

68. BALLARÍN, Pilar. *La educación de las mujeres...* Op. cit., pàg. 112.